
КУЛЬТУРОЛОГІЯ ЯК ДИСКУСІЙНИЙ КОНЦЕПТ

Уварова Т. І.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-591-4-2>

ВСТУП

Останнім часом увага до культурології як окремої галузі знань посилилась. Це викликано потребою відмови від наслідування російській (радянській) гуманітарній традиції та в переосмисленні подальшого статусу самої культурології. Про культурологію висловлюються діаметрально протилежні погляди – від захоплень до скептичних оцінок. Проте її статус і до сьогодні залишається предметом дискусії, як у середовищі самих культурологів, так і з боку представників інших гуманітарних наук. За визначенням Хюбнера Бенно «вона все ще є дискусійним концептом»¹.

Культурологія як дисциплінарна сфера освіти й науки завжди йшла в ногу з актуальними державними політиками стосовно гуманітарної освіти, але, водночас, вона перейняла певні пострадянські та постколоніальні тенденції щодо дискурсу, що врешті решт, робить формування питомої дослідницької ідентичності й адекватного її освітнього профілю практично неможливим чи щонайменше, суттєво ускладненим. Відтак виникають цілком закономірні питання, якою має бути ця сфера знання в сучасній Україні в умовах глибинних суспільних зрушень, культурних трансформацій та тривалої війни за незалежність? Чи може культурологія позбутись спадщини колонізованого наукового дискурсу? Якою має бути подальша доля культурології як освітньої та наукової практики? Яка причина невизначеності дисциплінарного статусу культурології? – питання, які сьогодні піднімаються у наукових дискусіях. Одним з таких прикладів став захід «Культурологія як ризикований проект: ревізія постколоніального досвіду», ініційований

¹ Хюбнер Бенно. Моя чужість/нездужання щодо культурології: рефлексія з іншої (західної) точки зору. *Культурологічна думка* : щорічник наук. праць. К. : Інститут культурології Національної академії мистецтв України, 2011. № 4. 260 с.

«Українською асоціацією культурологів» (м. Львів)², на якому обговорювалась проблема теперішнього статусу культурології та перспектив її розвитку у майбутньому. За висловом одного з учасників вищезгаданого заходу – професора Харківської академії мистецтв, доктора культурології Олександра Кравченко – культурологія є «проектом, який так ще до кінця не стався». Ситуація з культурологією подвійна – вона ще подає надії та, водночас, є проектом ризиковим. Як дисципліна і науковий напрямок, вона залишається «чужою серед своїх і своєю серед чужих». Цікаве бачення культурології та її сучасного стану науковець О. Кравченко, надав у досить незвичному для академічного середовища антропоморфному варіанті, який вважаємо доречним процитувати (хоча і не дослівно), у якості яскравого прикладу: «Культурологія – це молода людина 35-ти років, з невизначеним статусом, яка зробила карколомну кар’єру за дуже стислий час, здобула відповідні посади, номінації, реалізувала себе в освіті і науці, щоправда час від часу переживає кризу ідентифікації (напевно через ідеологічні травми минулого). Вона не демонструє розвитку, а переходить в горизонталі – зараз також вона перейшла з одного кабінету в інший – з культури і мистецтва в гуманітарні науки. Щоправда сусіди по кабінетах сприймають її дещо підозріло – як якусь вискокчу, яка в короткий термін існування отримала такі переваги. Вона – культурологія – хоч і має усі ознаки респектабельності – кабінет, стіл, стілець, полицю з книгами, та на цій полиці не її власні твори, а запозичені з сусідніх кабінетів – філософії, історії, філології, психології, соціології. Вона намагається з усіма ними мати дружні стосунки, але її сусіди по кімнатах до неї ставляться підозріло, насамперед, через результати її наукової діяльності. Тож виникає скептична думка можливо культурологія не дуже вписується в академічний формат? Чому це так? У чому проблема? Так що ж з культурологією не так?»³. Попри понад три десятиліття інституційності, ситуація невизначеності культурології має декілька ключових моментів, які ми спробуємо окреслити у підрозділах нижче.

1. Наукова невизначеність і маргинальність культурології

Наукова невизначеність та маргинальність культурології закладені протиріччями у самому проекті «культура», на рівні її визначення. Ще Й. Гердер зауважив: немає нічого менш визначеного, ніж це слово –

² «Культурологія як ризикований проект: ревізія постколоніального досвіду» (20 грудня 2023 р.). URL: <https://www.facebook.com/uacvliv/>

³ Там само.

«культура»⁴. Зважаючи на сотні визначень поняття культури, відповідний термін постійно вживається одночасно в декількох і загальнонаукових, і спеціально-наукових, і повсякденно-розмовних значеннях. А обраний кут зору, навіть у рамках загального уявлення, безпосередньо впливатиме на спрямування наукового аналізу. <...> Таке широке поняття, як культура, є настільки багатозначним, казуальним і довільним, що фактично означає той зміст, яким ми можемо її наповнити⁵.

Дійсно важко уявити собі термін більш багатозначний і розповсюджений, ніж «культура». Йому надають різного змісту як у науковому так і побутовому вживанні. Деякі висловлення стосуються статусу культурології як суми наук про культуру, а не самостійної галузі. Інші розглядають її в ролі інтеграції наукових знань, на протигагу надмірній їх диференціації. Висловлюється думка про культурологію, як свого роду метанауку чи наукову парадигму.

Проблеми ідентифікації наукового статусу культурології поглиблюються тим, що спроби її визначення за аналогією з іншими гуманітарними науками у якості однієї з них є малопродуктивним та непереконливим. Проте культурологія і не повинна розглядатися як наука «в ряді інших» – адже вона вивчає культуру як ціле, а також її різноманітні елементи, явища, але обов'язково у контексті цілого, у системних взаємозв'язках. Ця обставина ускладнює процес самовизначення культурології у якості самостійної науки, а отже визначеності її статусу серед інших наук.

По-друге, складність криється у визначенні предмету культурології. Відомо, що найважливішою умовою конституювання будь-якої науки є формування уявлень про предмет дослідження його основних системно-структурних характеристик. У цьому відношенні культура є предметом надзвичайно складним. Якщо виходити з розуміння культури як усього того, що спродуковано людиною і не є природою, то тоді культура набуває онтологічного статусу (усе про все). У такому випадку що вона вивчає? Що є предметом її дослідження? Занадто розмито і не конкретно. Надто широке й неієрархізоване представлення предметного поля досліджень культури, веде до концептуального розмивання методологічної основи культурологічних знань.

⁴ Cultural Theory and Popular Culture: A Reader / ed. By John Storey. Third edition. Pearson Prentice Hall, 2006. Vol. 1. 659 p.

⁵ Кислюк К. В. Метод соціокультурної каузальності в процесах розбудови культурології як науки. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. 2019. № 59. С. 5–13. (Серія «Теорія культури і філософія науки»).

Тобто з невизначеності предметної, логічно витікає невизначеність методологічна. «Попри визнання академічного статусу і претензії на методологічну експансію культурологія дотепер не завершила процесу розробки власної методології, що залишає щойно набуту «науковість» у відкритому для поновлення дискусій стані»⁶.

Обговорюючи недосконалість методології культурології, науковці зазначають, що «проблемою стає теоретико-методологічна строкатість дослідницьких підходів та практик, на яких базується культурологія»⁷. Також є нарікання на та на відсутності її власної методології як такої. До методологічних недоліків відносять міждисциплінарність культурології, стверджуючи, що вона «є наслідком «сумативної» її природи, яка приречує дослідження культури на методологічну компіляцію, а не на розбудову оригінальної методологічної основи»⁸.

Проте, хочемо висловитись на захист методології культурології, яка хоч і має «незадовільну неквапливість її методологічного поступу» (О. Кравченко), продовжує формувати свій власний інструментарій. У дискусіях про культурологію як теоретичного узагальнення способів усвідомлення культури з претензією на певну методологію, варто взяти до уваги важливий аспект. «Коли мова йдеться про «science», а не про «humanities», слід враховувати важливу відмінність між ними, яка полягає у пояснювальному потенціалі: якщо наука у своїй основі передбачає експеримент і дозволяє раціонально пояснювати факти, то гуманітарне знання є інтерпретативним і не передбачає завершеності, яку б можна було асоціювати з науковими законами» < ...> У цьому сенсі чи варто сподіватись на окрему методологію культурології, чи взагалі «варто наполягати на «нормальності» культурології, оскільки в Україні вона віднесена до сфери гуманітарних знань»⁹.

Запозичуючи підходи і методи споріднених дисциплін культурологія «сама стає продуцентом загальнонаукової методології –

⁶ Кислюк К. В. Метод соціокультурної каузальності в процесах розбудови культурології як науки. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. 2019. № 59. С. 5–13. (Серія «Теорія культури і філософія науки»).

⁷ Сучасна культурологія: актуалізація теоретико-практичних вимірів : колективна монографія / за заг. ред. проф. Ю. С. Сабадаш ; редактори-укладачі: проф. Ю. С. Сабадаш, проф. І. В. Петрова. Київ : Видавництво Ліра-К, 2019. 308 с.

⁸ Кислюк К. В. Метод соціокультурної каузальності в процесах розбудови культурології як науки. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. 2019. № 59. С. 5–13. (Серія «Теорія культури і філософія науки»).

⁹ Сучасна культурологія: актуалізація теоретико-практичних вимірів : колективна монографія / за заг. ред. проф. Ю. С. Сабадаш ; редактори-укладачі: проф. Ю. С. Сабадаш, проф. І. В. Петрова. Київ : Видавництво Ліра-К, 2019. 308 с.

культурологічного підходу»¹⁰, який можна розглядати як загально-науковий у гранично широкому розумінні вищевартності культури для будь-яких сфер життєдіяльності людини і суспільства. Тобто «не як реконструкції культури, а як детермінації культурою. <...> У першому наближенні культурологічний метод має постати як метод соціокультурної детермінації, визначення відповідних особливостей як провідних в поясненні будь-яких досліджуваних історичних, соціологічних, філософських, мистецтвознавчих явищ тощо. Тільки в цьому випадку це буде дійсно активним методом культурології, а не пасивним методом у культурології. <...> Отже, як інтегративна область знань культурологія не просто запозичує методи з інших гуманітарних дисциплін, а навпаки, завдяки відомому «ефекту кооперації» набуває значно більших можливостей у дослідженні культури як цілісної системи. У цьому контексті синкретичність культурологічної методології прирівнюється до типової для сучасного стану науки «трансдисциплінарності», покликаної за допомогою методів суміжних наук вирішувати пізнавальну ситуацію, інтегративну за своєю суттю, вивчати об'єкт, апіорно багатобічний»¹¹.

Неминучий у такому разі методологічний різнобій реабілітується як ситуація, яка є органічною самій «природі» культури¹².

Це стосується, також і міждисциплінарності. Міждисциплінарність не слід розглядати як слабе місце культурології. По-перше, міждисциплінарний характер культурології висловлює загальну тенденцію сучасної науки: посилення процесів інтеграції, взаємовплив і взаємопроникнення різних областей знання при вивченні загального об'єкта дослідження. По-друге, міждисциплінарність «вказує на складну природу явища <...>, дозволяє прояснити заплутані ситуації, приборкати хаос, навести лад та утвердити те цінніше, що варте збереження»¹³ та дає можливість отримати нове знання. У міждисциплінарності вбачається сила культурології.

¹⁰ Шейко В. М. Наукова творчість у галузі культурології і мистецтвознавства : навч. посіб. / В. М. Шейко, Ю. П. Богущкий, Н. М. Кушнарченко. Х. : ХДАК, 2016. 330 с.

¹¹ Кислюк К. В. Метод соціокультурної каузальності в процесах розбудови культурології як науки. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. 2019. № 59. С. 5–13. (Серія «Теорія культури і філософія науки»).

¹² Вісник Харківської державної академії культури [Текст] : зб. наук. пр. Вип. 26 / Харк. держ. акад. культури; відп. ред. В. М. Шейко. Х. : ХДАК, 2009. 235 с.

¹³ Ярошенко Т. Міждисциплінарність в дискурсі сучасних досліджень етики. Тези звітної наукової конференції філософського факультету за 2017 рік. Львів : видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2017. 342 с.

Отже, проблема ідентифікації наукового метода, з якою пов'язана остаточна легітимізація культурології, все ще залишається не вирішеною. Можливо така ситуація, склалась через те, що здебільшого наукові напрями переходять в освіту, а з культурологією – сталося навпаки. В освітній сфері культурологія сформувалася раніше, ніж набула свого наукового обґрунтування. «Принаймні кількість підручників та посібників з культурології (історії та/або теорії культури), значно перевищує кількість змістових дисертацій та монографічних робіт щодо її методологічних основ»¹⁴.

2. Проблеми інституалізації культурології

Інституціональний аспект генезису української культурології та суперечливість наукової репрезентації її в Україні, на нашу думку, чималою мірою зумовлена тим, що вона тривалий час пов'язана з успадкованою від радянських часів інфраструктурою досліджень культури. Формування концептуальних підвалин нової дисципліни відбувалося на теоретичному та символічному ґрунті радянської гуманітарної традиції¹⁵ де культура є кодовим словом, яким визначається претензія науковця на інтерпретацію будь-яких соціальних явищ сучасності і минулого із застосуванням неklasичних пояснювальних моделей. Часто-густо культурологія скидається на інтелектуальну провокацію, спрямовану на критичне переосмислення дидактичних схем культури та історії. Подекуди вона асоціюється з пошуком методологічних альтернатив у конструюванні смислів культури у відповідності до існуючих академічних вимог щодо теорії науки¹⁶.

Номінально культурологія була презентована у вигляді ідеї на загальносоюзній навчально-методичній нараді Міністерства освіти СРСР у 1989 р., присвяченій питанням трансформації гуманітарних дисциплін та розробці перспективних стандартів вищої освіти, у якій брали участь й українські, освітяни та науковці, зокрема представники Харківського державного інституту культури. Проте з'явилася нова дисципліна у переліку нормативних дисциплін вузів започатковано нову спеціальність – «Культурологію». Відтак траєкторія культурологічної освіти реалізується¹⁷ у двох паралельних варіантах: як

¹⁴ Сучасна культурологія: актуалізація теоретико-практичних вимірів : колективна монографія / за заг. ред. проф. Ю. С. Сабадаш ; редактори-укладачі: проф. Ю. С. Сабадаш, проф. І. В. Петрова. Київ : Видавництво Ліра-К, 2019. 308 с.

¹⁵ Сучасна культурологія: актуалізація теоретико-практичних вимірів : колективна монографія / за заг. ред. проф. Ю. С. Сабадаш ; редактори-укладачі: проф. Ю. С. Сабадаш, проф. І. В. Петрова. Київ : Видавництво Ліра-К, 2019. 308 с.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Там само.

загальногуманітарної дисципліни у вищій школі і як окремої спеціальності.

За радянських часів культурологія – це, швидше, певний стиль, своєрідна езопова мова науки, яка дозволяла уникати догматичності марксизму в дослідженні будь-якої соціальної або гуманітарної проблеми. Але в наступний період її ідеологічна альтернативність виявилась досить зручною для офіційного проекту деідеологізації наукової й освітньої сфери. Тобто наука про культуру, почала відігравати роль своєрідної академічної «подушки безпеки» в умовах ідеологічної невизначеності часів перебудови.

Протягом першого десятиліття своєї історії культурологія в Україні існувала інкогніто – як складова комплексу мистецтвознавчих спеціальностей. Це уповільнювало її дисциплінарне самовизначення. Проте саме у цей час з'являються перші підручники та посібники з того комплексу навчальних дисциплін, які асоціювалися з культурологією. Здебільшого це – мікс з компіляції монографій та статей з історії, філософії, мистецтвознавства, літературознавства, що належали інтелектуальним кумирам радянських часів¹⁸.

Культурологія не була ані «репресованою» наукою, що підлягала «відродженню», ані «революційною» теоретичною та методологічною альтернативою існуючим на той час науковим практикам усвідомлення культури. Її поява в системі освіти та науки України, спровокувала широкий спектр думок щодо її відповідності критеріям науковості. Культурологи, тобто пострадянські дослідники культури, прагнули до конструювання нової сфери знання, але не дійшли згоди щодо її основних теоретичних та методологічних основ. До сьогодні сформувалося декілька уявних моделей цієї науки: як певної метатеорії культури, як інтегративної науки, як системи знань про культуру, як міждисциплінарної наукової сфери, як окремої наукової дисципліни про культуру, як своєрідної інтелектуальної течії тощо¹⁹.

Проте ідея культурології як мета-наукової системи не була фундаментально укорінена у зарубіжній науковій практиці. Зовсім іншим є варіант сучасної науки про культуру в англо-саксонському академічному середовищі²⁰. Мова йде про «cultural studies» («культурні дослідження») як специфічний напрям в соціальних дослідженнях масової культури, який сформувався у Бірмінгемі (Великобратанія) у

¹⁸Сучасна культурологія: актуалізація теоретико-практичних вимірів : колективна монографія / за заг. ред. проф. Ю. С. Сабадаш ; редактори-укладачі: проф. Ю. С. Сабадаш, проф. І. В. Петрова. Київ : Видавництво Ліра-К, 2019. 308 с.

¹⁹ Там само.

²⁰ Там само.

другій половині 60-х р. XX ст. навколо методології вивчення медіа та повсякденності, впровадженій Р. Хоггартом та С. Голлом. Культурні дослідження сформувалися як критична інтелектуальна практика неомарксистського спрямування. Попри ігнорування засновниками цього напрямку будь-яких його форм універсалізму, зокрема й академічної, «cultural studies» увійшли в комплекс університетської освіти у багатьох країнах світу. Ідеться не про окрему соціальну або гуманітарну дисципліну, а про мультидисциплінарну сферу, у межах якої застосовуються методи і соціології, етнографії, мистецької та літературної критики²¹. І сьогодні у західній системі освіти «концепції «cultural studies» означають концепт культури, що виходить за рамки літератури і посиляється також на інші культурні продукти, такі як театр, кіно і так далі, на відміну від «культурології», яка існує тільки в колишніх радянських республіках. У вітчизняній науково-освітній практиці культурологія стала легітимним інваріантом тієї моделі науки про культуру, яку вона мала замінити.

Новий етап наукової рефлексії та з приводу статусу культурології відбувся на зламі століть. Необхідно зауважити, що українська культурологічна наука зароджувалась саме як історія культури, тобто у руслі гуманітарної культурології, а здобуття незалежності створило нові можливості як для розвитку самої української культури, так і для її наукової рефлексії. Цей період відзначився важливими для вітчизняної культурології здобутками.

Нарада провідних культурологів України, що відбулася в Київському національному університеті культури і мистецтв 13 листопада 2000 р., окреслила стан та позначила перспективи розвитку культурології в Україні на початку XXI ст. З'явилась низка наукових праць, у яких здійснені спроби осмислення методологічної специфіки культурології, зокрема – М. Кушнаррової²², Л. Довгої²³ та ін. Розпочато системне дослідження витоків та особливостей формування культурології в Україні у її академічних вимірах, насамперед, це роботи О. Кравченка^{24, 25, 26} та ін.

²¹Сучасна культурологія: актуалізація теоретико-практичних вимірів : колективна монографія / за заг. ред. проф. Ю. С. Сабадаш ; редактори-укладачі: проф. Ю. С. Сабадаш, проф. І. В. Петрова. Київ : Видавництво Ліра-К, 2019. 308 с.

²²Кушнаррова М. Українська культурологія: festina lente. *Український гуманітарний огляд*. 2000. Вип. 4. С. 178–185.

²³Довга Л. Посібник із курсу «Історія української культури»: питання до дискусії. *Філософська думка*. 2016. № 3. С. 74–89.

²⁴Кравченко О. В. Проблеми наукової інституалізації культурології. *Культура України* : зб. наук. пр. Харків, 2009. Вип. 27. С. 48–63.

Здійснено аналіз нормативної основи інституціалізації культурології у доробках В. Кислюка, В. Шейка, Ю. П. Богущького, Н. М. Кушнарєнко та інших²⁷.

Культурологія вводиться як навчальна дисципліна до програм українських навчальних закладів (2003). Як наукова галузь «Культурологія» затверджується Постановою Кабінету Міністрів від 13 грудня 2006 р. Відбувається формалізація її як окремої галузі знань у Переліку наукових спеціальностей (2007).

У другому десятилітті ХХІ ст. в українській науці розпочалася змістова культурологічна саморефлексія, що призвела до переходу від наслідування та відтворення російської (радянської) гуманітарної традиції. Вітчизняні дослідники, по-перше, заявили про суттєве розширення предметно-тематичного поля культурології (культурологія освіти, культурологія релігії, культурні студії візуальності, студії пам'яті, гендерні студії, культурологія міста); по-друге, зафіксували «обопільний рух від теорії до аудиторії та назад від аудиторії до дослідження»²⁸, покликаний виправити первинну диспропорцію з упровадження культурології не як академічної, а суто навчальної дисципліни²⁹.

З часу «інституалізації культурології – за адміністративним рішенням влади»³⁰, минуло більше трьох десятиліть. Аналіз ситуації, яка склалась навколо культурології лише «унаочнила системність накопичуваних тут проблем»³¹.

²⁵ Кравченко О. В. Теоретична реплікація культурології у вітчизняному освітньому дискурсі. *Культура України* : зб. наук. пр. Харків, 2010. Вип. 30. С. 38–47.

²⁶ Кравченко О. В. Транзитарна парадигма культурології. *Культура України* : зб. наук. пр. Харків, 2009. Вип. 26. С. 96–10.

²⁷ Шейко В. М. Наукова творчість у галузі культурології і мистецтвознавства : навч. посіб. / В. М. Шейко, Ю. П. Богущький, Н. М. Кушнарєнко. Х. : ХДАК, 2016. 330 с.

²⁸ Культурологія: Могиланська школа : колективна монографія / під ред. М. О. Собущького, Д. О. Короля, Ю. В. Джулая. Київ : Видавець Олег Філюк, 2018. 297 с.

²⁹ Шейко В. М. Наукова творчість у галузі культурології і мистецтвознавства : навч. посіб. / В. М. Шейко, Ю. П. Богущький, Н. М. Кушнарєнко. Х. : ХДАК, 2016. 330 с.

³⁰ Вісник Харківської державної академії культури [Текст] : зб. наук. пр. Вип. 26 / Харк. держ. акад. культури; відп. ред. В. М. Шейко. Х. : ХДАК, 2009. 235 с.

³¹ Кислюк К. В. Метод соціокультурної каузальності в процесах розбудови культурології як науки. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. 2019. № 59. С. 5–13. (Серія «Теорія культури і філософія науки»).

3. Культурологія як освітній проєкт

Ще однією площиною невизначеності культурології є її невідомість дисциплінарна. Культурологія, як висловлюється О. Кравченко, й досі існує «як проєкт, який все ще подає надії»³².

Навіть поверхневий аналіз освітніх програм (станом на 2024 рік) з спеціальності 034-Культурологія показав доволі цікаву картину. Понад 70 пропозицій від навчальних установ за цим напрямом пропонують освітні програми від традиційної «Культурологія» до «Artes Liberales: Культурологія» (Заклад вищої освіти «Український католицький університет»), «Візуальне мистецтво та менеджмент культурних проєктів» (Київський національний університет технологій та дизайну та Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна), «Експертиза культурних цінностей» (Університет митної справи та фінансів), «Етнокультурологія з поглибленим вивченням іноземної мови» (Київський національний університет імені Тараса Шевченка), «Івент-менеджмент» (Державний вищий навчальний заклад «Український державний хіміко-технологічний університет» та Київський національний університет культури і мистецтв), «Кіберкультура» (Національний університет «Острозька академія»), «Креативна та цифрова культура» (Національний університет водного господарства та природокористування), «Креативно-проєктний менеджмент в культурі» (Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв) та інші. І це тільки деякі з назв освітніх програм. Така різновекторна спрямованість освітніх програм наочно демонструє варіативність спеціалізованої підготовки культурологів – з одного боку, з іншого – свідчить про невизначеність змісту та функцій культурології як загальнонаукової нормативної дисципліни.

Окрім того, частіш за все фахова культурологічна освіта поєднується у факультетських структурах з урахуванням можливостей суміщення освітніх програм з іншими спеціальностями напряму «Культура» або з урахуванням змістової близькості в межах певного спектру вже існуючих у вузах спеціальностей. Подібне «(роз)дисциплінування» насправді є ознакою не її недосконалості, а принципової академічної неусталеності³³.

Не менш парадоксальною виглядає і траєкторія впровадження спеціалізованої вищої культурологічної освіти. Упродовж минулих двох десятиліть чимало вищих закладів освіти змінили свою назву за

³² «Культурологія як ризикований проєкт: ревізія постколоніального досвіду» (20 грудня 2023 р.). URL: <https://www.facebook.com/uacviv/>

³³ Сучасна культурологія: актуалізація теоретико-практичних вимірів: колективна монографія / за загал. ред. проф. Ю. С. Сабадаш; редактори-укладачі: проф. Ю. С. Сабадаш, проф. І. В. Петрова. Київ : Видавництво Ліра-К, 2019. 308 с.

формальним критерієм – багаторівневістю освітньої діяльності, а не за фактичною наявністю певної інтелектуальної спільноти, що генерує нові знання³⁴.

Культурологія стала «певною паличкою-виручалочкою» в трансформаційних процесах українських вишів. Так, «для колишніх інститутів культури вона³⁵ виявилася способом академічного ребрендингу відповідно до нових суспільних реалій. Для закладів мистецького спрямування – приводом для розширення теоретичного контексту мистецтвознавства. Для педагогічних інститутів та університетів культурологія – прийнятним варіантом урізноманітнення кваліфікаційних характеристик вже існуючих у них спеціальностей. Для класичних університетів, вочевидь, найважливішим було використання символічного ресурсу спеціальності. За браком університетських наукових традицій досліджень культури в Україні нова спеціальність виявилася зручним приводом для кооперації представників різних галузей знань у їх протистоянні змістової ангажованості та консерватизму гуманітарної освіти»³⁶.

Звертає увагу на себе і той факт, що підготовка спеціальності «Культурологія» здійснюється не спеціалізованими структурними підрозділами університетів, а здебільшого на філософських факультетах та на інших більш-менш дотичних до культурології: у Навчально-науковому інституті філології (Київський національний університет імені Тараса Шевченка), Навчально-науковому інституті соціально-гуманітарного менеджменту (Національний університет «Острозька академія»), на Факультеті івент-менеджменту та шоу-бізнесу (Київський університет культури), у Навчально-науковому інституті економіки та менеджменту (Національний університет водного господарства та природокористування), в Інституті практичної культурології та арт-менеджменту (Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв), на Факультеті технологій та дизайну (Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка) тощо. Очевидно, що українські виші орієнтуються насамперед на кадрові питання, що також говорить не тільки про відсутність дисциплінарного стрижня культурології, а й про несформовану професійну спільноту фахівців-культурологів.

Статус культурології та її трансформація відобразилась у нормативних документах останнього часу. Були внесені зміни до переліку

³⁴ Сучасна культурологія: актуалізація теоретико-практичних вимірів: колективна монографія / за заг. ред. проф. Ю. С. Сабадаш; редактори-укладачі: проф. Ю. С. Сабадаш, проф. І. В. Петрова. Київ : Видавництво Ліра-К, 2019. 308 с.

³⁵ Там само.

³⁶ Там само.

галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої та фахової передвищої освіти. Постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 266 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2024 р. № 1021) ухвалено, що код і найменування спеціальності 034 Культурологія змінено на В12 Культурологія та музеєзнавство. Відповідно наукова спеціальність (докторантура) (2011) отримала у 2024 році код і найменування відповідної деталізованої галузі Міжнародної стандартної класифікації освіти ISCED-F 2013 – 0314 Sociology and cultural studies³⁷.

Отже, аналіз культурології як освітнього проекту в Україні засвідчує ситуацію відсутності дисциплінарного стрижня культурології, невизначеність змісту і функцій культурології як загальнонаукової нормативної дисципліни та академічну неусталеність культурології у цілому.

4. Культурологія і культуролог

А хто ж такі культурологи? У чому їх експертність? Хто ця людина, яка сидить у кабінеті з табличкою «Культуролог»? (за О. Кравченко). На рівні цих питань окреслюється ще одна невизначеність культурології – практична (експертна).

Складність відповіді на це питання можна частково пояснити ситуацією, яка склалась через те, що інтеграція культурології в освітню систему довгий час відбувалася за відсутності стандартів та чітких уявлень щодо професійних вимог випускників.

Менше з тим, у запропонованих вишами освітніх програмах, які сьогодні існують, перелік фахових компетенцій є досить розмаїтим. Більшість випускників-культурологів, як, до речі і випускники інших гуманітарних спеціальностей, не мають конкретного уявлення про майбутнє місце роботи. Також не мають впевненості щодо практичних навичок і знань, здобутих в університеті. І це треба визнати.

Зустрічаються такі можливі варіанти працевлаштування по закінченню навчання як: викладач культурологічних дисциплін, експерт із суспільно-політичних питань (у партіях та інших громадських організаціях), куратор проектів, пов'язаних із мистецтвом, автор популярного блогу та, навіть, організатор та керівник мандрівок. Виходить, що культурологом може бути будь-яка ерудована, освічена

³⁷ Про внесення змін до переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої та фахової передвищої освіти: постанова від 30 серпня 2024 р. / Кабінет Міністрів України № 1021 Київ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1021-2024-%D0%BF> (дата звернення: 15.06.2025).

людина, яка має креативні та підприємницькі здібності та цікавиться культурою і мистецтвом.

Та й практично ми знаємо, що люди, які зараз займаються культурним менеджментом – не обов’язково є культурологами.

Отже, як ми бачимо, «професіоналізація» культурології відбувається в умовах конкуренції освітніх концепцій, які демонструють широку варіативність і, в певному сенсі, розмитість професійних компетенцій випускників, а отже і відсутності чітких уявлень про те, ким же має бути культуролог.

«Під «культурологом» у нас (принаймні, в навколочеловічестві) розуміють здебільшого «фахівця широкого профілю», що потроху тямиться на різних речах, якимось дотичних до культури. Це той, хто наділений умінням легко писати статті, не обтяжені ані суворою доказовістю, ані надмірною увагою до фактів, – словом, писати в жанрі, який у московських академічних колах колись називали «взгляд и нечто»³⁸.

В одному з інтерв’ю Олександр Івашина – культуролог, критик культури, викладач Києво-Могилянської академії, на питання: «Що означає бути культурологом у наш час?» – відповів: «Культуролог – це «Антихристиянин» Ніцше, але в сучасному варіанті: людина, здатна бачити відмінності, здатна підважувати все, що ніби само собою розуміється, вказувати на речі, в ідентичності з якими ми злиплися. Культуролог виробляє вміння проводити розрізнення, дистанціюватися, оперувати знанням тут і зараз»³⁹.

Парадокс полягає у тому, що й до сьогодні слово «культуролог» не має достатнього соціального престижу та нерідко викликає подив навіть на рівні сприйняття. Чужість, відтак, змушує культурологів мімікрувати, часто приховуючи свою професію, маскуючи її прикладними гранями культурно-просвітницької діяльності, що, звісно, не йде на користь культурологічній теорії. Цю ситуацію треба змінювати. Культурологи мають стати видимими для суспільства. А сама професія має бути валідною і конкурентоспроможною на сучасному ринку праці.

ВИСНОВКИ

Узагальнюючи викладене, на основі власного бачення та базуючись на пропозиціях, які озвучувались на вищезгаданій культурологічній

³⁸ Сучасна культурологія: актуалізація теоретико-практичних вимірів : колективна монографія / за заг. ред. проф. Ю. С. Сабадаш ; редактори-укладачі : проф. Ю. С. Сабадаш, проф. І. В. Петрова. Київ : Видавництво Ліра-К, 2019. 308 с.

³⁹ Токарчук О. Культура загалом – це різновид напруги уяви. URL: <https://tyzhden.ua/olha-tokarchuk-kultura-zahalom-tse-riznovyd-naprugi-uvayi/>

дискусії, рамково представимо деякі висновки з приводу того, у чому особливість культурології і якою вона має стати.

На нашу думку, навіть за відсутності сформованої академічної спільноти, багатомірність підходів у визначенні культурології, множинності її та по-інде сприйняття її як маргінальної, а-системної, спекулятивної сфери знання, вважаємо цей напрямок вкрай перспективним.

«Феномен культурології полягає в тому, що вона будується не на класичному науково-теоретичному фундаменті, а є певною мірою авангардним соціальним проектом, мета якого виявляється незалежною від початкового задуму його ініціаторів і полягає в актуалізації багатовимірності змістів культури в контексті динаміки її форм»⁴⁰.

Сьогодні вона все більше набуває «рис унормованої системи, що загалом відповідає традиціям освіти і науки, проте зберігає інтенцію до автономізації як неklasичної моделі пізнання та навчання»⁴¹.

Визнаючи складність верифікації культурології, її наукової, дисциплінарної та практичної невизначеності, на питання, чи можлива українська культурологія як наука, даємо однозначну відповідь – так! Попри дискусійність, культурологія не лише не зникає, а й отримує певну ментальну перспективу, доводячи, що її виникнення не є випадковістю»⁴². Те, що ми означили як «невизначеність», не є слабкістю культурології. Важко не погодитись з тим, що 35 років для науки це дуже малий термін. Культурологія є молодим і досить «нестандартним» освітнім та науковим напрямком з характерним ризикованим мисленням і інтелектуальною чутливістю. Вона послуговується набором нестандартних інструментів і проявляє себе у свій нестандартний спосіб. І у цьому також її особливість і сила.

Культурологія як наука є креативною за своєю суттю та володіє певним мисленнєвим стилем. Нині культурологія, як і десять – п'ятнадцять років тому, є не стільки повноцінною за класичними мірками наукою, скільки пізнавальним простором. Її головна сила у тому, що своєю інтелектуальною чутливістю, гнучкістю культурологія може аналізувати те, що відбувалось і відбувається тут і зараз, і як це вплине на майбутнє, при цьому тримаючи фокус з знання на розуміння.

⁴⁰ Вісник Харківської державної академії культури [Текст] : зб. наук. пр. Вип. 26 / Харк. держ. акад. культури ; відп. ред. В. М. Шейко. Х. : ХДАК, 2009. 235 с.

⁴¹ Сучасна культурологія: актуалізація теоретико-практичних вимірів : колективна монографія / за загал. ред. проф. Ю. С. Сабадаш ; редактори-укладачі : проф. Ю. С. Сабадаш, проф. І. В. Петрова. Київ : Видавництво Ліра-К, 2019. 308 с.

⁴² Вісник Харківської державної академії культури [Текст] : зб. наук. пр. Вип. 26 / Харк. держ. акад. культури ; відп. ред. В. М. Шейко. Х. : ХДАК, 2009. 235 с.

Можливо, у невизначеності культурології, криється її сила, варто лише змінити точку зору.

Не можна у випадку з культурологією іти звичним шляхом. Залишаючись «недисциплінованою дисципліною і неспеціалізованою спеціальністю»⁴³, культурологія, насамперед, має відійти від російських наративів і позбавитись провінційності. Нам потрібно воліти «бути від'єднаними – заради порятунку власної параметафізичної культурної ідентичності»⁴⁴.

Напевно має бути вироблена власна формула, так би мовити, український варіант науки про культуру. Проте тут слід бути дуже застережливим – ми не маємо клішувати ні російський (радянський) варіант, ані західні траєкторії її розвитку. Як до, речі вже сталося з Болонською системою. Ідея її перейняти на західний манер була гарна. І що вийшло? Відбулось формалізоване пристосування університетів до її вимог. У випадку з культурологією слід відійти від адаптації до інших варіантів і виробити свій єдиний шлях вітчизняного варіанту культурології. Це має бути власна агентність (самість), з чутливістю до себе, разом з чутливістю до інших культур.

Також дуже важливо вивести дискусії про культурологію з академічної сфери у бік практиків, у тому числі до представників проектного менеджменту. Вихід на практику дозволить орієнтуватися на запит ринку. На такі напрямки, як культурні проекти, культурний менеджмент, культурна аналітика, культурна експертиза, культурна політика – сьогодні запит є дуже потужним. Особливо може посилити «проект культурологія» – це культурна аналітика, на яку сьогодні існує значний попит. Культурні дослідження можуть дійсно давати нові знання тим, хто конкурує за ресурс.

Можна сказати, що виникає «соціальне замовлення» на переосмислення змісту і ролі науки про культуру, оскільки ця сфера соціальної практики передбачає можливість вирішення численних позанаукових проблем. Культурологія може стати саме тією наукою яка буде «на службі суспільства». А йому сьогодні дуже потрібні фахівці, які б були медіаторами, кураторами і адміністраторами культурних, соціальних і політичних проектів.

Звертаємо увагу, що актуальні виклики, які ми маємо в Україні і світі можуть надати новий вектор культурології. Адже сьогодні, є значний попит на українську культуру як у самих українців, так

⁴³ «Культурологія як ризикований проект: ревізія постколоніального досвіду» (20 грудня 2023 р.). URL: <https://www.facebook.com/uacviv/>

⁴⁴ Кислюк К.В. Культурологічний метод: теорія і практика. *Культура народів Причорномор'я*. 2011. № 202. С. 134–137.

і у закордонній спільноті. Зацікавлення українською культурою і своєрідний її ренесанс – це можливо є шансом для культурології вибудуватись по-новому Кому, як не культурологам, ставати амбасадорами цього напрямку?

Насамкінець зазначимо, що осмислення культурології у контексті публічних дискусій є позитивною ознакою сучасного етапу трансформації академічної культури. Можливо, щоб не сталася ситуація, яку описує Хюбнер Бенно, за прикладом західних університетів, у яких спостерігається «зростання спеціалізації в університетах, а студенти стали виключно компетентними в дуже небагатьох областях. Це необхідно, в умовах зростаючого невігластва з багатьох предметів, щоб, принаймні, компенсувати загальну відсутність компетентності. Це може зробити культурологія. КультуролоГІЯ, яка повинна не тільки подолати, перевершити specialitates в Universitas, дати нам загальну думку, орієнтацію ЦІЛОГО («Inko mpetenzkompensationskompetenz») після розгрому односторонніх владних метафізичих «Систем СМИСЛУ», але і повідомити нам про інші культури у світі, в якому різні культури звертаються все ближче й ближче географічно одна до одної⁴⁵. То може саме зараз настав час культурології!?

АНОТАЦІЯ

Попри понад три десятиліття функціонування культурології як окремої галузі знань, дисциплінарної сфери освіти й науки та як професійного напрямку, її статус в просторі сучасної гуманітарної культури все ще залишається дискусійним. Протиріччя і наукова невизначеність спонукали до вивчення специфіки вітчизняного варіанту культурології. У дослідженні встановлено, що проблеми ідентифікації культурології, її самовизначення у якості самостійної науки, а отже визначеності її статусу серед інших наук, пов'язані з складністю самого концепту «культура» та надто широкого й неієрархізованого її предметного поля, звідки витікає невизначеність методологічна.

Досліджено інституціональний аспект генезису української культурології та суперечливості її наукової репрезентації. Встановлено, що попри змістову культурологічну саморефлексію в українській науці, яка призвела до переходу від наслідування та відтворення російської (радянської) гуманітарної традиції та суттєве розширення предметно-тематичного поля культурології за роки Незалежності, все ще можна констатувати системність накопичуваних проблем в царині її інституалізації.

⁴⁵ Storey B. J. Cultural Theory and Popular Culture: A Reader / ed. By John. Third edition. Pearson Prentice Hall, 2006, Vol. 1. 659 p.

Дослідження культурології як освітнього проекту, дозволило зробити висновок, про невизначеність змісту та функцій культурології як загальнонаукової нормативної дисципліни та парадоксальність траєкторії впровадження спеціалізованої вищої культурологічної освіти. Різновекторна спрямованість освітніх програм, варіативність спеціалізованої підготовки культурологів, відсутність дисциплінарного стрижня культурології, несформована професійна спільнота фахівців-культурологів, свідчить про академічну неусталеність культурології у цілому.

У підрозділі «Культурологія і культуролог» окреслено практичну (експертну) прогалину у «професіоналізації» культурології. Зроблено висновок, що вона відбувається в умовах конкуренції освітніх концепцій, які демонструють широкую варіативність і, в певному сенсі, розмитість професійних компетенцій випускників, а отже і відсутності чітких уявлень про те, ким же має бути культуролог.

Узагальнюючи наукові дискусії з приводу того, у чому особливість культурології і якою вона має стати, визнаємо складність верифікації культурології, проте вважаємо цей напрямок вкрай перспективним. Основними умовами нового вектору вітчизняної культурології, на наш погляд, має бути врахування того, що культурологія не може йти звичним шляхом, оскільки зберігає інтенцію до автономізації як неklasичної моделі пізнання та навчання; по-друге, слід виробити агентність (самість), так би мовити, український варіант науки про культуру; по-третє, вивести дискусії про культурологію з академічної сфери у бік практиків, у тому числі до представників проектного менеджменту, що дозволить орієнтуватися на запит ринку і стати тією сферою соціальної практики, яка врешті решт, буде спрямована на вирішення численних позанаукових проблем.

Література

1. Про внесення змін до переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої та фахової передвищої освіти: постанова від 30 серпня 2024 р. / Кабінет Міністрів України № 1021 Київ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1021-2024-%D0%BF> (дата звернення: 15.06.2025).

2. Наука про культуру: культурологія, kulturoznawstwo, культуроведение, Cultural Studies, culturology : колект. монографія / Г. О. Афендик, Є. В. Більченко, О. В. Бондарев, О. Г. Васильєв, В. С. Возняк ; ред.: О. О. Кирилова. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. 338 с.

3. Вісник Харківської державної академії культури [Текст] : зб. наук. пр. Вип. 26 / Харк. держ. акад. культури; відп. ред. В. М. Шейко. Х. : ХДАК, 2009. 235 с.
4. Довга Л. Посібник із курсу «Історія української культури»: питання до дискусії. *Філософська думка*. 2016. № 3. С. 74–89.
5. Кислюк К. В. Метод соціокультурної каузальності в процесах розбудови культурології як науки. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. 2019. № 59. С. 5–13. (Серія «Теорія культури і філософія науки»).
6. Кислюк К. В. Культурологічний метод: теорія і практика. *Культура народів Причорномор'я*. 2011. № 202. С. 134–137.
7. Кравченко О. В. Проблеми наукової інституалізації культурології. *Культура України* : зб. наук. пр. Харків, 2009. Вип. 27. С. 48–63.
8. Кравченко О. В. Теоретична реплікація культурології у вітчизняному освітньому дискурсі. *Культура України* : зб. наук. пр. Харків, 2010. Вип. 30. С. 38–47.
9. Кравченко О. В. Транзитарна парадигма культурології. *Культура України* : зб. наук. пр. Харків, 2009. Вип. 26. С. 96–10.
10. Культурологія: Могилянська школа : колективна монографія / під ред. М. О. Собуцького, Д. О. Короля, Ю. В. Джулая. Київ : Видавець Олег Філюк, 2018. 297 с.
11. «Культурологія як ризикований проект: ревізія постколоніального досвіду» (20 грудня 2023 р.). URL: <https://www.facebook.com/uaciviv/>
12. Кушнар'ова М. Українська культурологія: festina lente. *Український гуманітарний огляд*. 2000. Вип. 4. С. 178–185.
13. Сучасна культурологія: актуалізація теоретико-практичних вимірів : колективна монографія / за заг. ред. проф. Ю. С. Сабадаш ; редактори-укладачі : проф. Ю. С. Сабадаш, проф. І. В. Петрова. Київ : Видавництво Ліра-К, 2019. 308 с.
14. Токарчук О. Культура загалом – це різновид напруги уяви. URL: <https://tyzhden.ua/olha-tokarchuk-kultura-zahalom-tse-riznovydnapruiyuiavy/>
15. Хюбнер Бенно. Моя чужість/нездужання щодо культурології: рефлексія з іншої (західної) точки зору. *Культурологічна думка* : щорічник наук. праць. К. : Інститут культурології Національної академії мистецтв України, 2011. № 4. 260 с.
16. Шейко В. М. Наукова творчість у галузі культурології і мистецтвознавства : навч. посіб. / В. М. Шейко, Ю. П. Богуцький, Н. М. Кушнар'енко. Х. : ХДАК, 2016. 330 с.

17. Ярошенко Т. Міждисциплінарність в дискурсі сучасних досліджень етики. Тези звітної наукової конференції філософського факультету за 2017 рік. Львів : видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2017. 342 с.

18. Cultural Theory and Popular Culture: A Reader / ed. By John Storey. Third edition. *Pearson Prentice Hall*. 2006. Vol. 1. 659 p.

19. Storey B. J. Cultural Theory and Popular Culture: A Reader / ed. By John. Third edition. *Pearson Prentice Hall*. 2006. Vol. 1. 659 p.

Information about the author:

Uvarova Tetiana Ivanivna,

Doctor (Candidate) of Art Criticism (PhD),

Professor at the Department of Arts and Humanitarian Studies,

International Humanitarian University

33 Fontanska doroga, Odessa, 65009, Ukraine